پیمان سلیمانی روزبهانی*
محمدجواد مهدوی‌نژاد**
امیررضا شیخ بهایی***

ارزش‌گذاری بر میراث معماری صنعتی شهر کرمان به منظور چشم‌اندازسازی برای آینده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۳۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۱۱

چکیده
میراث صنعتی مرتبط با زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، علمی، تکنولوژیکی و معماری، دغدغهٔ مهمی برای ملت‌ها و دولت‌ها بوده است؛ زیرا شیوهٔ زندگی امروز ما را نشان داده، پیشرفت‌های فنی را ثبت کرده و پیوستگی فرهنگی را حاصل می‌کند. بنابراین، حفظ و استفاده مجدد از میراث صنعتی تصمیمی مهم است. میراث فرهنگی حاصل از میراث صنعتی به عنوان یک حوزهٔ مشخص از میراث شناخته می‌شود. بنابراین، تعریف و ارزش می‌تواند به منشور میراث فرهنگی اشاره کند، که موجب ایجاد دامنه‌ای از اقدامات برنامه‌ریزی‌شده برای ساختن هویت‌های اجتماعی جدید و ایجاد صنایع خلاقانه است. سایت‌های میراث صنعتی، به عنوان میراثی فرهنگی فضایی چندلایه هستند که نشان‌دهنده چگونگی کارکرد چرخهٔ مداوم توسعهٔ مجدد است. این پژوهش بر آن است تا با شناخت پتانسیل‌های میراث معماری صنعتی شهر کرمان و ارزش‌گذاری آنها، به دنبال ایجاد چشم‌اندازی برای آینده این میراث معماری باشد. به منظور دستیابی به این هدف، تحقیق بر روی پنج نمونهٔ میراث معماری صنعتی موجود در شهر کرمان، که به ثبت سازمان میراث فرهنگی رسیده‌اند، صورت پذیرفت و با اقتباس از دسته‌بندی چزاره برندی ارزش‌گذاری بر روی آنها انجام گرفت. نتایج گواه آن است که در صورت استفاده صحیح از ماتریس برنامه‌دهی مبتنی بر ارزش می‌توان انتظار داشت، ویژگی‌های ارزشی بنا تأکید شده و علاوه بر کارکرد صحیح و مناسب در زمان حاضر بتواند به عنوان بخشی از میراث فرهنگی آینده مورد توجه قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: میراث معماری صنعتی، میراث معماری معاصر، چشم‌اندازسازی، ارزش‌گذاری، کرمان

*. (نویسنده مسئول) مدیر پایگاه میراث فرهنگی بافت تاریخی کرمان
peymansoleymani57@gmail.com
**. استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
Mahdavinejad@modares.ac.ir
***. کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
a. sheikhbahaiee@modares.ac.ir

۱. مقدمه

معماری بخشی از میراث فرهنگی است که از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد، همان‌طور که آثار معماری گذشتگان به عنوان میراثی فرهنگی به نسل امروز انتقال یافته، آثار معماری معاصر نیز می‌تواند به نسل آینده انتقال یابد. بر اساس چنین رویکردی، آثار درخشان معماری معاصر بخشی از تاریخ معماری جهان است و به اندازهٔ آثار گذشتگان، لیاقت ثبت شدن به عنوان میراث ملی و جهانی را داراست و می‌تواند بی‌کم‌وکاست در اختیار نسل‌های بعدی قرار گیرد. (مهدوی‌نژاد، ۱۳۹۲: ۱۲۹)

برخی آثار تاریخی، به دلیل داشتن ویژگی‌هایی استثنایی، از میراث‌های با ارزش جهانی محسوب می‌شوند. در این میان، میراث صنعتی به عنوان بخشی از میراث جهانی، پدیده‌ای نوظهور و حاصل صنعتی شدن جهان بوده که به سبب دارا بودن ارزش‌های مادی و معنوی نهفته درآن، وارد حوزهٔ فرهنگ جهانی شده است تا برای حفاظت از این آثار ارزشمند، اقدامات جهانی صورت گیرد. لازم به ذکر است، تنها بخشی از مفهوم فراگیر میراث صنعتی، میراث معماری صنعتی بوده و یکی از پیش‌نیازهای حفاظت آن، شناخت ارزش‌ها و جایگاه آن در هویت معماری منطقه است. (رضایی قهرودی و مهدوی‌نژاد، ۱۳۹۸: ۲۱)

سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ش و همچنین قانون برنامه‌های چهارم و پنجم توسعهٔ جمهوری اسلامی ایران، هر یک به شکلی بر ضرورت ارتقای کیفیت در معماری معاصر ایران تأکید داشته‌اند. به عبارت دیگر، نگاه اسناد بالادست، برنامه‌ریزی و برنامه‌دهی در این زمینه با هدف زمینه‌سازی برای دست‌یابی به معماری فاخر و معماری سرآمد بوده است. بررسی، تحلیل و شناسایی ظرفیت‌های معماری معاصر ایران برای تبدیل به میراثی برای آینده، گامی کلیدی و اساسی برای دست‌یابی به اهداف پیش‌بینی‌شده در اسناد بالادست ارزیابی شود. بازشناسی و تبیین موفقیت‌ها و عدم موفقیت‌های معماری معاصر کشور، می‌تواند زمینهٔ لازم برای ورود

معماری معاصر ایران به میراث معماری جهانی را فراهم آورد. (همانجا)

در سال ۱۹۷۶م در گردهمایی ایکوموس در اکوادور، بیانیه کیوتو (ویتو) به تصویب رسید. این بیانیه با تأکید بر جنبه‌های معنوی و فرهنگی آثار هنری و معماری اظهار می‌دارد که بناهای با ارزش نه تنها افتخاری ملی‌اند، موضوعی برای گفتگوی تمدن‌ها و افزایش تبادلات فرهنگی در میان آنها به شمار می‌آیند (Mahdavinejad, 1996). معماری حاصل اندیشه‌های انسانی است و خصوصیات آن تعریف‌کنندهٔ ایده‌ها، آرمان‌ها و اندیشه‌های سازندگان آن به شمار می‌آید. از این رو می‌توان حفاظت از آثار ارزشمند معماری معاصر را بهترین شیوه برای انتقال ارزش‌های و مفاهیم دوران معاصر به نسل‌های آینده دانست (Mahdavinejad & Nagahani, 2011). بیانیهٔ ایکوموس که به مناسبت پنجاهمین سالگرد اعلامیهٔ‌حقوق بشر در سال ۱۹۹۸م در استکهلم به تصویب رسید، به صراحت، حفظ میراث فرهنگی را جزئی لاینفک از حقوق بشر معرفی می‌نماید (ICOMOS, 1998)

گردشگری یکی از صنایع توسعه‌یافتهٔ نیمهٔ دوم قرن بیستم است که اغلب از آن با عنوان کلید رشد اقتصادی کشورهای توسعه‌یافته و درحال‌توسعه یاد می‌شود. با توجه به گزارش سازمان گردشگری جهان رشد ورود گردشگران خارجی در سال ۱۹۹۷م حدود ۵۹۸. ۶ میلیون نفر، در سال ۲۰۰۱م حدود ۷۱۵ میلیون نفر، در سال ۲۰۰۳م حدود ۸۶۰ میلیون نفر، در سال ۲۰۰۷م حدود ۸۹۸ میلیون نفر و در سال ۲۰۱۱م بیش از ۴ درصد یعنی بالغ بر ۹۸۰ میلیون نفر است و افزایش رشد آن در سال ۲۰۲۰م بالغ بر ۱. ۶ میلیارد نفر پیش‌بینی شده است. در حال حاضر، بسیاری از کشورها منافع اقتصادی و اجتماعی‌شان را از گردشگری کسب می‌کنند و درآمدهای گردشگری را برای توسعهٔ زیرساخت‌های منطقه‌ای به کار می‌برند (Eccles & Casta 1996). صنعت گردشگری ۱۱ درصد از تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌دهد و بیش از ۲۰۰ میلیون شغل را در سراسر جهان پشتیبانی می‌کند که ۸ درصد کل اشتغال را شامل می‌شود (Rita, 2000). به طوری که سازمان جهانی گردشگری سود حاصل از گردشگری در سال ۲۰۲۰م را، که در سال ۲۰۰۲م حدود ۴۷۲ میلیارد دلار بوده، ۲ تریلیون دلار پیش‌بینی می‌کند. (Theobald, 2005)

این پژوهش با هدف شناخت پتانسیل‌های میراث معماری صنعتی شهر کرمان و چشم‌اندازسازی برای آیندهٔ آنها صورت پذیرفته است. بنابراین، هدف اصلی این پژوهش ارزش‌گذاری بر میراث صنعتی شهر کرمان مبتنی بر شاخص‌های ارزشی میراث فرهنگی است. برای دستیابی به این هدف به سؤالات زیر پاسخ داده شده است:

۱. چگونه می‌توان انتظار داشت میراث معماری صنعتی کرمان به عنوان بخشی از میراث فرهنگی آینده مورد توجه قرار گیرد؟ ۲. نقش میراث معماری صنعتی در توسعهٔ گردشگری شهر کرمان چگونه است؟ در پژوهش حاضر جهت پاسخگویی به سؤالات مطرح‌شده، با اقتباس از دسته‌بندی چزاره برندی، سه حوزهٔ اصلی مکان، زمان و اصالت مبنای تدوین چارچوب ارزیابی ارزش قرار گرفت.

۲. روش‌شناسی

روش تحقیق اتخاذشده در این پژوهش، روش آینده‌پژوهی از نوع چشم‌اندازسازی، به منظور جهت‌دهی برنامه‌ها در آینده برای دستیابی به اهداف است و اطلاعات پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و میدانی جمع‌آوری شده‌اند. در پژوهش حاضر برای پاسخگویی به سؤالات مطرح‌شده، با اقتباس از دسته‌بندی چزاره برندی، سه حوزهٔ اصلی مکان، زمان و اصالت مبنای تدوین چارچوب ارزیابی ارزش قرار گرفت. در این چارچوب پارامتر مکان به شش زیربخش شامل مداخلات، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، عملکردی، ساختاری؛ پارامتر زمان به دو زیربخش هویت و ارزشمندی؛ و پارامتر اصالت به نُه زیربخش طبیعی، بدیع، استثنایی، ارجاعی، تأثیرگذار، فنی، هنری، کاربردی، ندرتی، تقسیم شده

است و هر زیربخش نیز سؤالاتی را در ابعاد محسوس و نامحسوس در بر می‌گیرد و در مجموع ۴۵ سؤال را در یک سیستم لایکرت پنج‌تایی امتیازدهی می‌نماید.

نمودار ۱. فرایند پژوهش (مأخذ: نگارندگان)

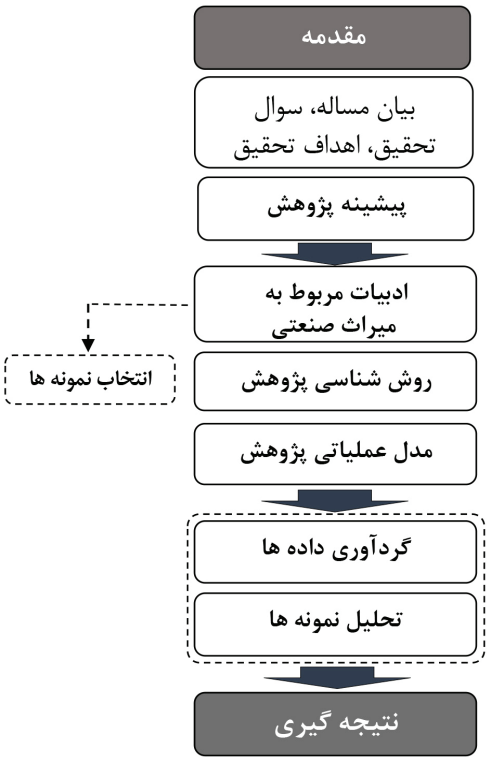

۳. ادبیات موضوع

میراث معماری صنعتی به عنوان یکی از زیرشاخه‌های میراث معماری معاصر، پدیده‌ای نوظهور و حاصل صنعتی‌شدن جهان در اواسط قرن نوزدهم است که نمایندهٔ فرهنگ، شرایط تاریخی، روش‌ها و تکنولوژی و دستاوردهای هر جامعه است. چگونگی برخورد با میراث معماری صنعتی و حفاظت آن به یکی از دغدغه‌های جهانی تبدیل شده است. نشانه‌های این امر را می‌توان در تشکیل نهادهای بین‌المللی در شناخت و روش‌شناسی حفاظت جستجو کرد. یکی از پیش‌نیازهای حفاظت میراث معماری صنعتی، شناخت و درک جایگاه آن است. حفاظت صحیح از میراث معماری صنعتی نیازمند شناخت درست در مقیاس کلان و بازشناسی ارزش‌های آن در مقیاس منطقه‌ای است. نمونه‌های میراث معماری صنعتی، مکان‌یابی در نقاط واجد کیفیّت شهر و انعطاف‌پذیری نقشه‌ها و به‌خصوص مدولار بودن ساختار آن، برای تغییر کاربری و استفاده به عنوان مراکز خدمات عمومی و شهری، از قابلیّت بالایی برخوردار هستند (مهدوی‌نژاد، دیده‌بان و بزاززاده، ۱۳۹۴: ۴۱). معماری صنعتی به عبارتی پاسخگوی نیازهای کلی و جزئی طراحی در مجموعه‌های صنعتی، کارخانجات و صنایع تولیدی و مشابه آن است. لازم به ذکر است در این حوزه، معماری و صنعت در تعامل با هم قرار دارند، اگرچه شاید معماری بیشتر در خدمت صنعت باشد، تعامل ارزش‌های زیبایی‌شناختی معماری نیز در بسیاری بناهای صنعتی مشهود است. از طرفی دیگر می‌توان اظهار داشت که میراث معماری صنعتی، بقایای باقی مانده از فرهنگ صنعتی هر سرزمینی است که دارای ارزش‌های تاریخی، معماری، فناوری، فرهنگی، و هنری هستند. (رضایی قهرودی و مهدوی‌نژاد، ۱۳۹۸: ۲۴)

ایدهٔ اولیهٔ میراث معماری صنعتی در اواسط قرن بیستم مطرح شد. شروع بحث و تفکّر در مورد ارزش‌های این میراث واکنشی به تخریب چندین ساختمان صنعتی در انگلستان بود که پس از آن تلاش‌های زیادی برای شناخت آثار میراث معماری صنعتی شکل گرفت. میراث معماری صنعتی شامل آثار باقی‌مانده از فرهنگ صنعت است که دارای ارزش‌های عملی، معماری، اجتماعی یا تاریخی باشد. ورود صنعت به ایران در دورهٔ معاصر و پدیدهٔ صنعتی شدن کشور، که از دورهٔ قاجار با صنایع نظامی آغاز شده بود، در دوران پهلوی به اوج خود رسید و به همراه خود شکلی از معماری را وارد کشور کرد که تا پیش از آن سابقه نداشت (حناچی، ۱۳۹۳: ۷). امروزه بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته، با استفاده‌های متنوعی از مجموعه‌های صنعتی، آنها را به فضاهای مسکونی، اداری، فرهنگی و نمایشگاهی تبدیل می‌کنند (مهدوی‌نژاد، ۱۳۸۳). میراث معماری صنعتی طبق بیانیه‌های مؤسسه‌های بین‌المللی آن چیزی است که از گذشته مانده است و ما می‌توانیم به طریقی در آینده از آن استفاده کنیم و به آینده انتقال دهیم. (Unesco, 2003: 1)

میراث معماری صنعتی به‌ندرت به یک مکان و یا محدودهٔ جدا افتاده محدود می‌شود که معمولاً شامل مجموعه سایت‌های مرتبط با هم در چشم‌اندازی گسترده قابل مشاهده است که حاوی شواهدی از عوامل تولید، انتقال، سازمان‌دهی و سایر فرایندهای صنعتی است (Douet, 2012: 48). میراث صنعتی شامل موارد باقی‌مانده از فرهنگ صنعتی است که از ارزش‌های تاریخی، تکنولوژی، معماری و یا علمی برخوردار است (Casanelles and Logunov, 2003: 170). نوع ارزش‌هایی که برای این نوع ابنیه در نظر گرفته می‌شود باید به طور کامل در سطح کلان و در سطح نمونه بررسی و ارزیابی شود. میراث معماری، جز اینکه شناسنامه ورود صنعت به کشور هستند، به لحاظ نوع معماری آنها نیز بازگوکنندهٔ ویژگی‌های معماری این دوره به‌ویژه نحوهٔ تعامل معماری و معماران ایرانی با شیوه‌های وارداتی است. (حناچی، ۱۳۹۷: ۷)

از آنجا که بناهای میراث معماری صنعتی نمایندهٔ فرهنگ، شرایط تاریخی، فرایندها، فناوری‌ها و دستاوردهای برجستهٔ منطقه هستند، در زمان استفاده آن به عنوان میراثی ناملموس باید مورد محافظت قرار گیرند (Taipei Declaration, 2012: 1). بر این اساس، ارزش‌های میراث صنعتی را می‌توان در قالب این موارد دسته‌بندی کرد: ۱. ارزش‌های تاریخی؛ ۲. ارزش تکنولوژیک؛ ۳. ارزش اقتصادی؛ ۴. ارزش آموزشی؛ ۵. ارزش روان‌شناختی. (Jie,2009; Xu, Cao, 2012)

در دورهٔ کنونی می‌توان یکی از عوامل مهم و مؤثر را، که ضرورت حفاظت میراث معماری صنعتی یادآوری می‌شود، استفاده از این میراث به منظور جذب گردشگر دانست که علاوه بر رشد اقتصادی جامعه موجب ایجاد حس غرور برای ملتی است که صاحب آنها است (Landorf, 2010: 23). یکی از پیش‌نیازهای حفاظت میراث معماری صنعتی شناخت ارزش‌ها و جایگاه آن در هویت معماری منطقه است که تأثیر زیادی در تلاش برای حفاظت این میراث دارد. اگرچه تخریب این گونهٔ واجد ارزش از بناهای صنعتی حاصل فرایندی چندین ساله و تدریجی است، اما حفاظت و باززنده‌سازی آنها می‌تواند امری کوتاه‌مدت و نسبتاً ساده باشد و تصاویری زیبا و دل‌انگیز از فرهنگ و تاریخ منطقه را به نمایش بگذارد. (Jackson-Stepowski, 2009: 209)

امروزه بسیاری از کشورها هزینهٔ زیرساخت‌های منطقه‌ای خود را از طریق گردشگری تأمین کرده (Eccles & Casta, 1966) و به منظور توسعهٔ ابعاد اقتصادی و اجتماعی خود از توسعهٔ گردشگری حمایت می‌کنند. در میان آثار میراث صنعتی مختلف، بنای کارخانه‌ها بستری مناسب برای پذیرش کاربری فرهنگی و تبدیل شدن به موزه محسوب می‌شوند. این بناهای ارزشمند می‌توانند در عین احیای فضای صنعتی گذشته، آثار ارزشمند میراث صنعتی را در راستای حفظ و معرفی فرایند و تاریخ صنتعی شدن به مخاطب عرضه دارند و با اشاعه فرهنگ کار به عنوان یک ارزش، در جذب گردشگر شهر بسیار مؤثر عمل کنند. (مهدوی‌نژاد، طلایی و امیدخواه، ۱۳۹۷)

تاریخ میراث صنعتی ایران شاهد آثار ارزشمندی است که می‌توانست پس از فراز و نشیب بسیار و تجربهٔ تحولات نظری و فنی متناسب با پیشرفت‌های جهانی معماری، امروز به الگویی مثال‌زدنی در فضاهای صنعتی تبدیل شود. حال آنکه معماری صنعتی امروز ایران با غفلت در شناخت ریشه‌های تاریخی خود و عدم اهتمام به تداوم شاخصه‌های برجسته آن، به صنعت سوله‌سازی خلاصه شده است. بناها و میراث صنعتی در ایران جز اینکه شناسنامه ورود صنعت به کشور هستند، به لحاظ نوع معماری نیز بازگوکنندهٔ ویژگی‌های معماری این دوره، به‌ویژه نحوهٔ تعامل معماری و معماران ایرانی، با شیوه‌های وارداتی است. با توسعه و رشد شتابان شهرهای ایران و برنامه‌ریزی برای خروج صنایع از کلان‌شهرها، این بناها به عنوان اراضی ناهمگون با کاربری‌های شهری تلقی شده و تخریب این‌گونه فضاها از اولویت بیشتری برخوردار شد تا حفاظت و احیای آن، و تنها نمونه‌های اندکی از بناهای صنعتی پیشین، احیا

و تغییر کاربری داده شدند. در سال‌های اخیر رویکرد علمی‌تری نسبت به احیا و بازسازی بافت‌های فرسوده در کلان‌شهرها اتخاذ شده است و از طرف دیگر با متصل شدن ایران به «TICCIH» از سال ۱۳۹۱م اقداماتی در راستای شناخت و حفاظت از میراث صنعتی به طور رسمی در ایران انجام گرفت که از مهم‌ترین آنها می‌توان به مصوبهٔ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در تاریخ ۲۲ تیر ۱۳۹۴ش، مبنی بر ارائهٔ گزارش‌های اولیه دربارهٔ میراث صنعتی جهت بازشناسایی، مستندسازی و انجام هرگونه تغییرات و مداخلات در آنها تحت نظر کمیسیون تخصصی اشاره نمود. همچنین، کارگروهی متشکل از نمایندگان وزارت صنعت، معدن و تجارت؛ دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، وزارت کشور، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و وزارت دفاع با همکاری نهادهایی دیگر به منظور تدوین سند جامع میراث صنعتی ایران تشکیل شده است (روزنامهٔ رسمی ایران، ۲۰۱۵) و بدین ترتیب حفظ میراث صنعتی به یکی از اولویت‌های کشور تبدیل شده است. (مهدوی‌نژاد، طلایی و امیدخواه، ۱۳۹۷)

سیر تاریخی معماری صنعتی ایران

دورهٔ اول: پیدایش منابع جدید در ایران به علاوهٔ تأسیس کارخانه‌ها همراه با ورود سمبل‌های مدرنیسم از دورهٔ قاجار هم‌زمان با سفرهای ناصرالدین شاه در این کشور آغاز شد (آدمیت، ۱۳۴۸؛ برادران و هادی، ۱۳۸۲؛ عسیوی، ۱۳۶۲؛ اشرف، ۱۳۵۹؛ جمالزاده، ۱۳۶۲). صنعت نفت، ایجاد کارخانه‌های ریسندگی، بلورسازی، آجرپزی، سیلو، سیمان و راه‌آهن از نشانه‌های شاخص این دگرگونی در کشور به شمار می‌آمد (فرح‌بخش و حناچی، ۱۳۹۴: ۳۴). هر چند این موج نوظهور مدرنیسم تغییرات گسترده‌ای نیز در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی فضایی با خود به همراه داشت که نتایج آن در حوزهٔ شهری و معماری در ایران شاملِ ایجاد کارخانجات صنعتی برای مصارف داخلی، تحول در بافت شهرها، ایجاد خیابان، تحول در نوع ساخت و ساز و احداث کاربری‌های جدید و توسعهٔ سریع فضایی کالبدی شهرهاست. (زیاری، ۱۳۸۲: ۱۵۴)

دورهٔ دوم: در سال‌های بین دو جنگ جهانی، با روی کار آمدن رضاشاه، شرایط توسعهٔ صنعتی در ایران بهبود یافت. در این دوره، که آن را دورهٔ سر بر آوردن دولت ـ ملت نیز می‌دانند، بانک‌های ایرانی تأسیس شدند و با اصلاح امور مالی، از محل عواید آنها به احداث زیرساخت‌های فیزیکی مانند راه و راه‌آهن مبادرت ورزیده شد (برادران و هادی، ۱۳۸۹: ۹). فکر احداث راه‌آهن در ایران، از نیمهٔ دوم قرن ۱۹م در حکومت قاجار و در نتیجهٔ توسعهٔ روابط با اروپا به وجود آمد (مکملی، ۱۳۷۹: ۸۴). همچنین، در این دوره دولت برای سرمایه‌گذاری مستقیم در صنعت اقدام کرد. صنایع نساجی، قند و سیمان را می‌توان به مثابه صنایع پیشرو در آن دوره تلقی نمود. آمار بانک ملی ایران در سال‌های ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ش نشان می‌دهد که در سال‌های منتهی به جنگ جهانی دوم تعداد ۴۸۳ صنعت کارخانه‌ای در شهرهای مهم کشور دایر بود. (مرکز آمار ایران، بی‌تا: ۱۹۰)

دورهٔ سوم: در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۳ش و در دورهٔ جنگ جهانی دوم، خاک ایران به تصرف نیروهای متفقین درآمد و به دلیل موقعیت استراتژیک ایران در منطقه و دستیابی به منابع نفت، ایران صحنهٔ رقابت انگلیس، امریکا، و روسیه شوروی بود. در این دوره تسهیلات حمل و نقل و ارتباطات، تحت کنترل نیروهای متفقین بوده و فعالیت‌های ساختمانی و صنعتی متوقف شد. در اواخر جنگ و با مطرح شدن مسئله تجدید سازمان تمام مؤسسات انتفاعی دولتی به جز صنایع نفت، دخانیات و راه‌آهن و با وجود تحریم نفتی ایران پس از ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ (باریر، ۱۳۶۳: ۱۳۱) شش کارخانه جدید در ایران تأسیس شد. در این دوره که دورهٔ رکود صنعتی ایران نیز محسوب می‌شود، عمده کارخانه‌های صنعتی فعال شامل تصفیه قند، سیمان، چای، توتون و کبریت بودند. (برادران و هادی، ۱۳۸۲: ۱۲)

جدول۱. تاریخچهٔ صنعتی شدن ایران

جدول ۲. معرفی نمونه‌های موردی (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)

ردیف	نام بنا	مشخصات
۱	کارخانه ریسندگی خورشید	قدمت: پهلوی شماره ثبت: ۲۴۱۹ تاریخ ثبت: ۱۳۷۸/۰۶/۳۰
۲	کارخانه برق هرندی	قدمت : پهلوی شماره ثبت: ۱۳۳۷۹ تاریخ ثبت: ۱۳۸۴/۰۵/۲۵
۳	کوره آجرپزی داوودی	قدمت: پهلوی شماره ثبت: ۱۱۶۰۵ تاریخ ثبت: ۱۳۸۳/۱۲/۲۴
۴	سالن پشم ریسی علی احمدی	قدمت: پهلوی شماره ثبت: ۳۷۱۰ تاریخ ثبت: ۱۳۸۰/۰۶/۱۲
۵	شرکت فرش	قدمت: پهلوی شماره ثبت: ۳۷۰۸ تاریخ ثبت: ۱۳۸۰/۰۱/۲۸

دورهٔ چهارم: رشد سریع صنعتی ایران در دورهٔ قبل از انقلاب اسلامی در سال‌های ۱۳۳۳ تا ۱۳۵۷ش به دلیل اقتدار رژیم سلطنتی و بازگشت ایران به حوزهٔ نفوذ غرب اتفاق افتاد. سرمایه‌گذاری دولت در صنعت و معدن در ابتدا (۱۳۳۵-۱۳۴۱). معطوف به صنایع قدیمی مانند نساجی، قند و سیمان بود و سپس به صنایع فلزات اساسی، پتروشیمی و ماشین‌سازی متوجه شد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۴۳: ۷۲). نهایتاً در سال‌های ۱۳۴۷ ـ ۱۳۵۱ش دولت به طور جدی به اجرای طرح‌های صنعتی سرمایه‌بر در صنایع سنگین اقدام کرد.

دورهٔ پنجم: دوران جمهوری اسلامی ایران است که در مقایسه با دوران شکوفایی معماری صنعتی در ایران، به‌ویژه در فاصله بین دو جنگ جهانی، این روند

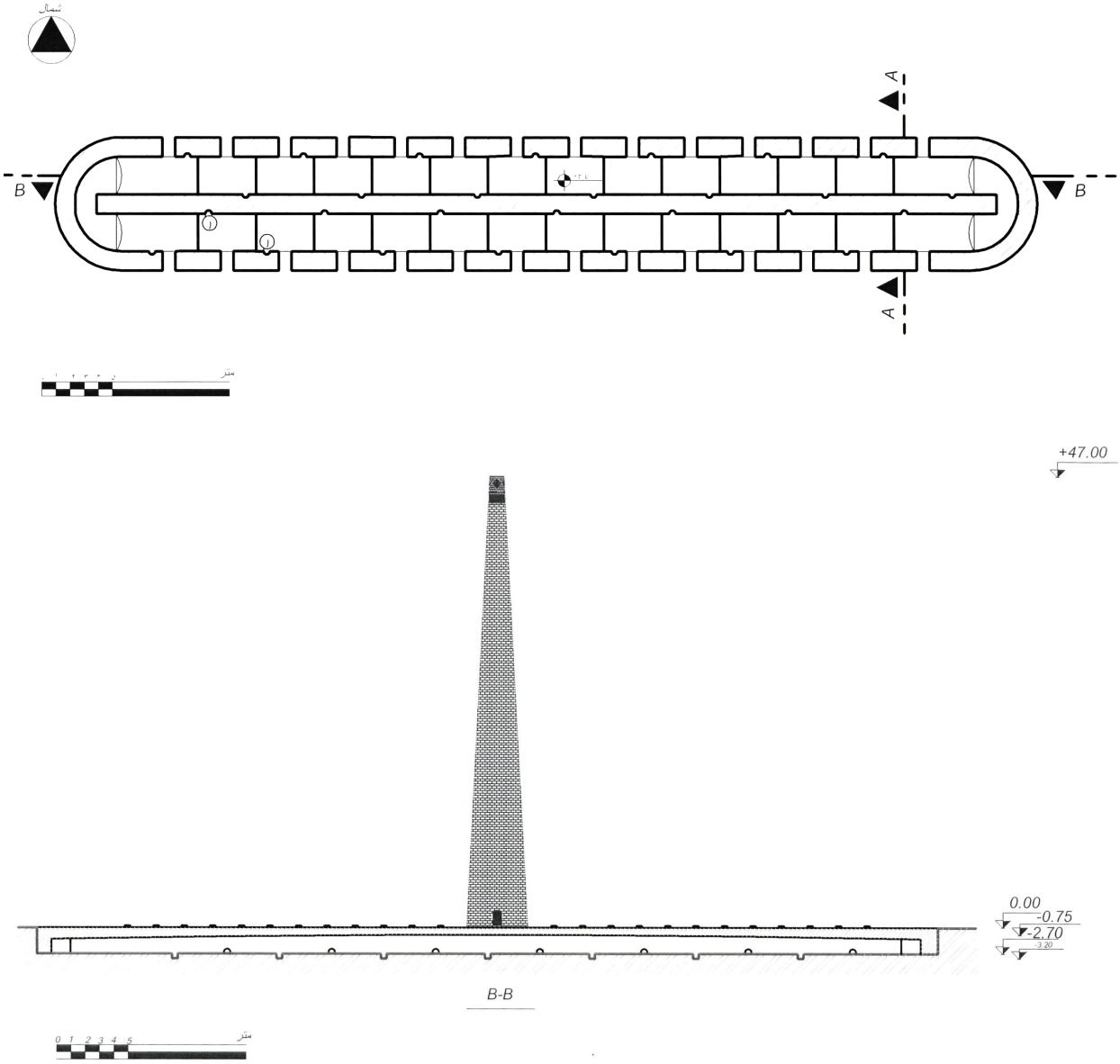

ت ۱. پلان کورهٔ آجرپزی داوودی (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)
ت۲. مقطع کورهٔ آجرپزی داوودی (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)

رو به افول نهاد. در دهه‌های پس از انقلاب اسلامی نیز طراحی ابنیه صنعتی با توجه یک‌بُعدی به کاربری و صرفه‌جویی اقتصادی به تولید ساختمان‌هایی محدود شد که فضاهای کاربردی متحدالشکل را با سازه‌های نسبتاً ارزان‌قیمت مانند سوله پدید می‌آوردند و عملاً هیچ فرایند معمارانه‌ای در طراحی و شکل‌گیری آنها دخیل نبود (افشارنادری، ۱۳۸۳: ۱۳۵). در این دوران بسیاری از نمونه‌های برجسته و ارزشمند معماری صنعتی ایران به دلیل توسعهٔ لجام‌گسیختهٔ شهری نابود شده‌اند. برخی از آنها همچنان به فعالیت مشغول‌اند، برخی با تغییر کاربری به موزه یا فضاهای عمومی تبدیل شده‌اند و تعدادی نیز متروک مانده‌اند.

۴. معرفی نمونه‌های موردی

در این پژوهش برای پاسخ به سؤالات تحقیق از ۵ نمونه میراث معماری صنعتی شهر کرمان، که به ثبت سازمان میراث فرهنگی کشور رسیده‌اند، استفاده شده است.

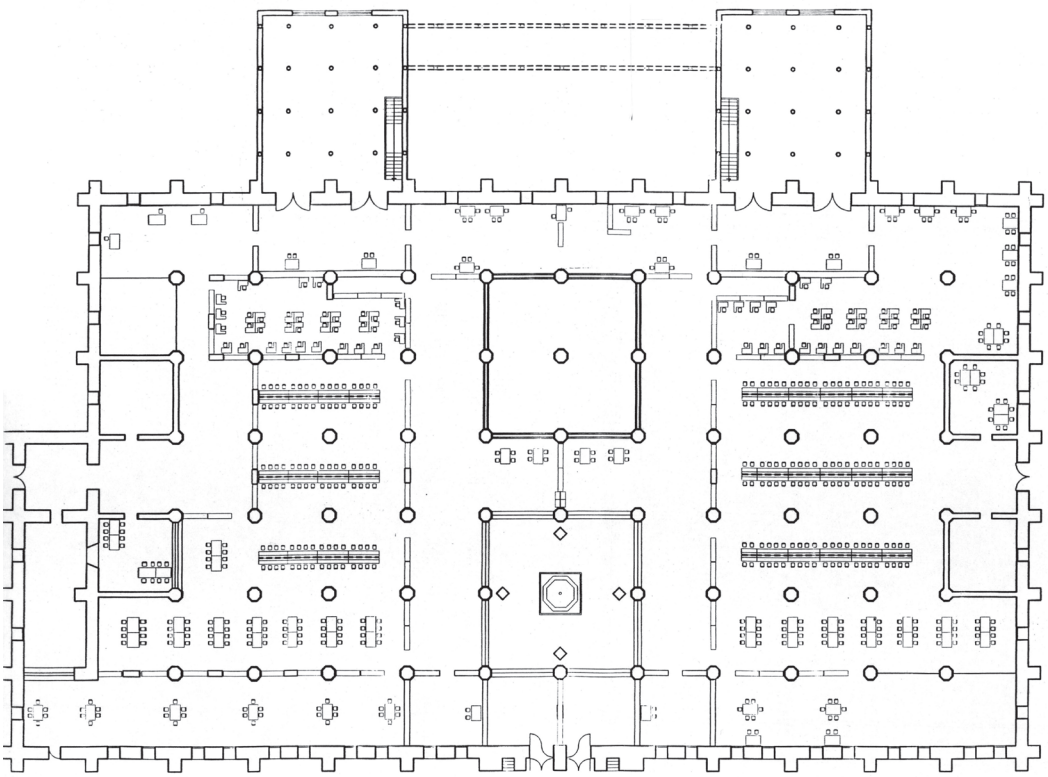

ت ۳. پلان کارخانهٔ ریسندگی خورشید (کتابخانهٔ ملی) (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)

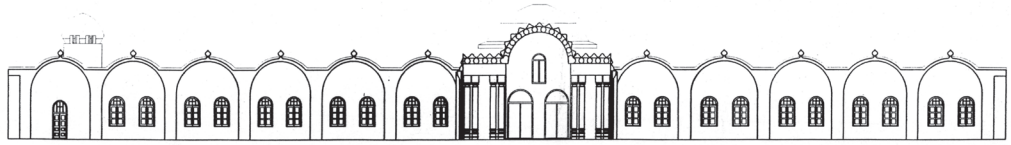

نمای غربی-مقیاس:۱/۲۰۰

ت ۴. نمای کارخانهٔ ریسندگی خورشید (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)

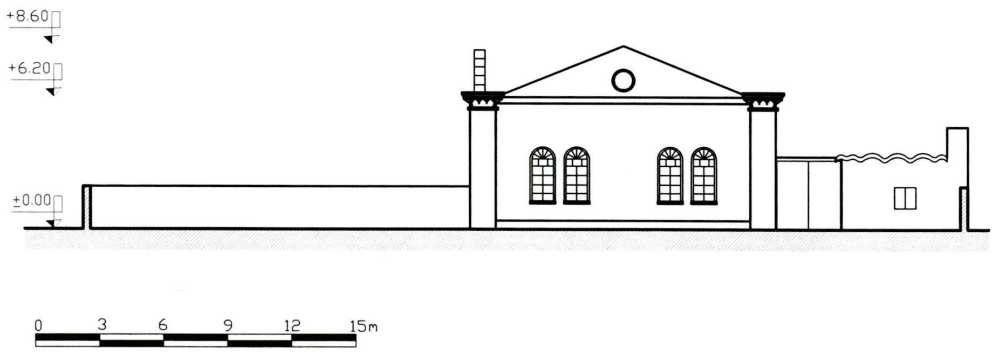

ت ۵. نمای کارخانهٔ برق هرندی (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)

۵. یافته‌های پژوهش

در مباحث میراثی برای اینکه بتوان ارزش‌های ذاتی و درونی را طرح کرد، ناگزیر باید معیارها و شاخص‌هایی برای تعریف ارزش دارا بود. ارزش دارای ماهیت کیفی است ولی می‌توان با استفاده از مؤلفه‌های کمّی آن را بهتر درک کرد. در رابطه با ارزش، در حفاظت از میراث نظریات مختلفی وجود دارد. در پژوهش حاضر با اقتباس از دسته‌بندی چزاره برندی، سه حوزهٔ اصلی

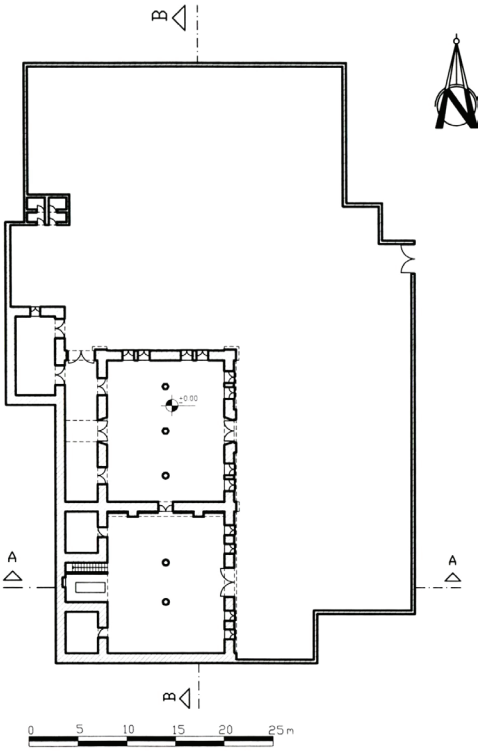

ت ۶. پلان کارخانهٔ برق هرندی (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)
ت ۷. کارخانه ریسندگی خورشید (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)
ت ۸. کارخانه برق هرندی (مأخذ: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی)

زیربخش هویت و ارزشمندی؛ و پارامتر اصالت به نُه زیربخش طبیعی، بدیع، استثنایی، ارجاعی، تأثیرگذار،

جدول ۳. ارزش‌گذاری نمونه‌های موردی براساس ارزش‌های میراث معماری (مأخذ نگارندگان)

ارزش میراث معماری		کارخانهٔ ریسندگی خورشید		کارخانهٔ برق هرندی		کورهٔ آجرپزی داوودی		سالن پشم‌ریسی احمدی		شرکت فرش	
مکان	مداخله	۵	۸۳.۳	۲	۳۰.۲	۰	۶۷.۱	۰	۲	۴	۳
	اجتماعی	۲۵.۴		۲۵.۴		۳		۷۵.۳		۲۵.۴	
	سیاسی	۳		۲		۱		۲		۳	
	اقتصادی	۲۵.۲		۲		۲۵.۱		۷۵.۰		۲۵.۱	
	عملکردی	۵		۵.۴		۵.۴		۵.۳		۵.۲	
	ساختاری	۵.۳		۵.۴		۲		۲		۳	
زمان	هویت	۵	۳۱.۴	۳	۱۸.۳	۳	۱۲.۳	۵	۴	۳	۸۰.۲
	ارزشمندی	۶۲.۳		۳۷.۳		۲۵.۳		۳		۶.۲	
اصالت	طبیعی	۶۶.۳	۶۴.۳	۶۶.۳	۴۳.۳	۶۶.۲	۳۹.۳	۶۶.۳	۶۵.۳	۶۶.۳	۹۰.۳
	بدیع	۵.۳		۳		۶۶.۲		۷۵.۲		۳	
	استثنایی	۵.۴		۴		۰		۵.۳		۵.۳	
	ارجاعی	۴		۶۶.۴		۶۶.۴		۳۳.۴		۳۳.۴	
	تأثیرگذار	۳۳.۴		۴		۴		۴		۴	
	فنی	۴		۴		۴		۵		۴	
	هنری	۸.۴		۶.۴		۶.۴		۶.۴		۶.۴	
	کاربردی	۱		۱		۵		۳		۵	
	ندرتی	۳		۲		۳		۲		۳	
جمع‌بندی		زمان >مکان> اصالت		اصالت>مکان>زمان		اصالت>زمان>مکان		زمان >اصالت>مکان		اصالت>مکان>زمان	

مکان، زمان و اصالت مبنای تدوین چارچوب ارزیابی ارزش قرار گرفت. در این چارچوب پارامتر مکان به شش زیربخش شامل مداخلات، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، عملکردی، ساختاری؛ پارامتر زمان به دو فنی، هنری، کاربردی، و ندرتی تقسیم شده است و هر زیربخش نیز سؤالاتی را در ابعاد محسوس و نامحسوس در بر می‌گیرد و در مجموع ۴۵ سؤال را در یک سیستم لایکرت پنج‌تایی امتیازدهی می‌کند.

نمودار ۲. ارزش‌های میراث معماری (مأخذ: نگارندگان)

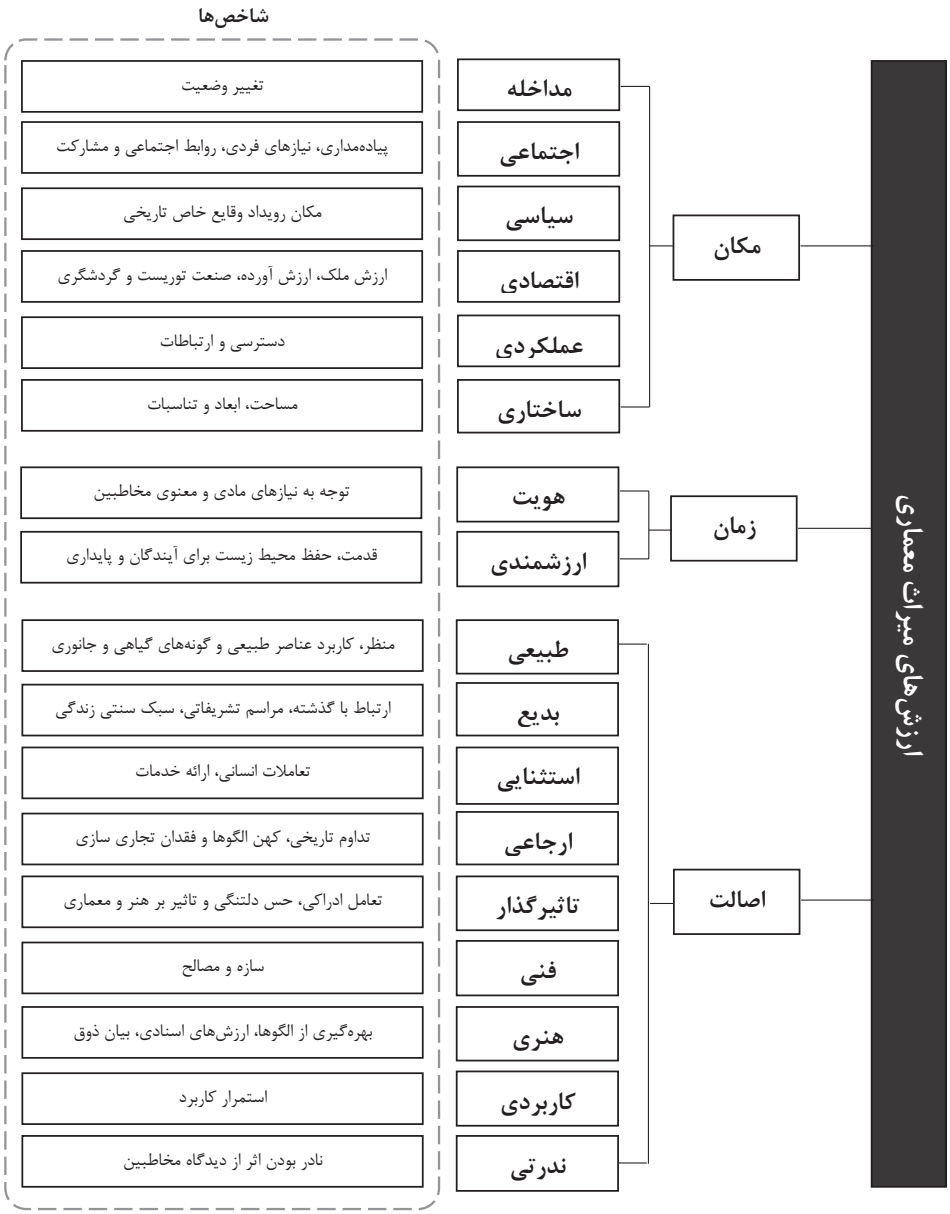

۶. نتیجه‌گیری

احیای ارزش‌های میراث معماری و شهری، از دیرباز مورد توجه بوده و کشورهای توسعه‌یافتهٔ جهان با اجرای برنامه‌ها، سیاست‌ها و دستورالعمل‌های متنوع به رونق میراث فرهنگی خود همت گماشته و در تلاش برای احیای هویت تاریخی ـ فرهنگی گذشته خود هستند. منابع با ارزش میراثی، به عنوان یکی از اجزای پیکرهٔ فرهنگی جوامع، می‌توانند بازگوکنندهٔ ظرفیت‌ها و ویژگی‌های فرهنگی ما در قالب گردشگری باشند. توجه به میراث صنعتی در مجامع بین‌المللی و شناخت آن طی سال‌های اخیر رواج بیشتری یافته است. با عنایت به اهمیت این‌گونه ابنیه در شناخت شرایط و فرایندهای تولید و صنعت هر قوم و ملّت، حفاظت از میراث معماری صنعتی هر کشور دارای درجهٔ اهمیت بالایی است. به منظور دستیابی به حفاظت درست، شناخت ارزش‌های این بناها از جنبه‌های مختلف و سطوح

نمودار ۳. مقایسهٔ ارزش‌های نمونه‌های موردی در سه مؤلفه: اصالت، زمان و مکان (مأخذ: نگارندگان)

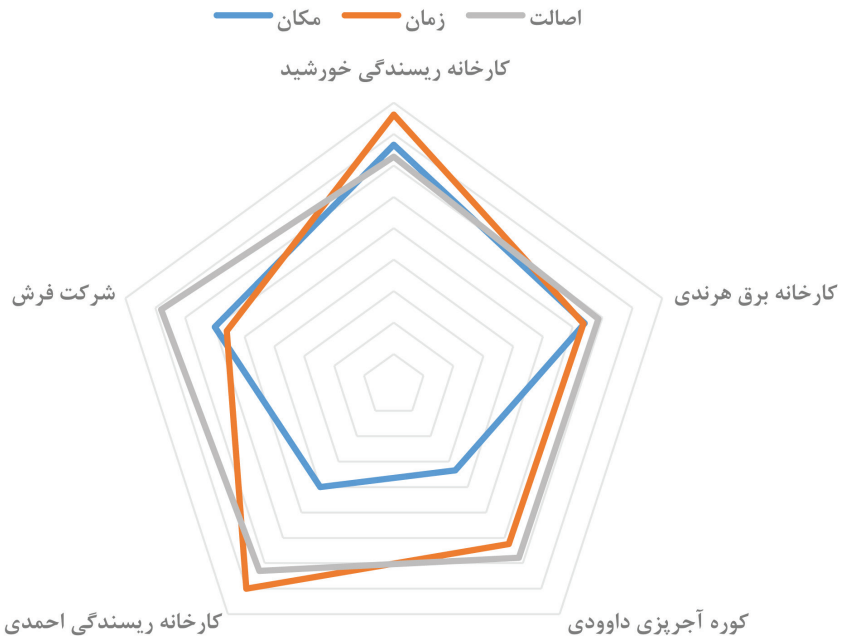

متفاوت تکنولوژیک، اجتماعی، فرهنگی و... امری الزامی است. اهمیت میراث صنعتی توسط مقررات متعدد پذیرفته شده و گسترش یافته است. ارزیابی ارزش میراث صنعتی به دلیل بسیاری از زمینه‌های مشارکت‌کننده، از جمله معماری، فناوری، فرهنگ و تاریخ یک مشکل پیچیده است. بعضی از رویکردها محدودیت‌های خاصی دارند، زیرا آنها متمرکز بر انتقال نظرات کارشناسان با استفاده از روش مطمئن و تحقیق در مورد استدلال‌های نامشخص‌اند. در بین نمونه‌های بررسی‌شدهٔ کارخانهٔ ریسندگی خورشید و کارخانه برق هرندی با تغییر کاربری در حال حاضر به ترتیب به عنوان کتابخانه ملی و موزهٔ برق و شرکت فرش با کاربری سابق خود فعالیت می‌کنند، اما دو بنای دیگر به صورت متروکه رها شده‌اند، در حالی که این ظرفیت را دارند تا با احیای دوباره و انجام عملیات مرمتی مورد نیاز، به کاربری سابق خود بازگشته یا با تغییر کاربری به مجموعه‌ای فرهنگی یا موزه به جذب گردشگر و رونق اقتصادی شهر کمک کنند. تحلیل‌های پژوهش نشان می‌دهد در صورت استفاده صحیح از ماتریس برنامه‌دهی مبتنی بر ارزش می‌توان انتظار داشت، ویژگی‌های ارزشی بناها تأکید شده و علاوه بر کارکرد صحیح و مناسب در زمان حاضر بتواند به عنوان بخشی از میراث فرهنگی آینده مورد توجه قرار گیرد؛ و سیاست‌های توسعهٔ شهری می‌تواند با تمرکز بر این‌گونه ساختمان‌ها، که خود گنجینه‌های بی‌نظیری از معماری و سازه هستند، آنها را به عنوان نقطهٔ هدف برای فعالیت‌های توسعه‌ای در نظر گیرد. این مسئله می‌تواند به طور گسترده‌ای با هدف ایجاد هویت فرهنگی از فضاهای منسوخ‌شده از طریق احیا و مرمت سایت‌های ارزشمند میراث معماری صنعتی شهر کرمان به توسعهٔ گردشگری و رونق اقتصادی بینجامد.

کتاب‌نامه:

آدمیت، فریدون (۱۳۴۸). امیرکبیر و ایران. تهران: انتشارات خوارزمی.

اشرف، احمد (۱۳۵۹). موانع رشد سرمایه‌داری در ایران در دوره قاجار. تهران: انتشارات زمین.

افشار نادری، کامران (۱۳۸۳). معماری صنعتی ایران بین دو جنگ

جهانی. مجله معمار، ۲۵، ۱۳۵-۱۴۴

باریر، جولیان (۱۳۶۳). اقتصاد ایران ۱۲۷۹ -۱۳۴۹ . ترجمهٔ فارسی مؤسسه حسابرسی سازمان برنامه.

برادران، حمیدرضا؛ هادی زنوز، بهروز (۱۳۸۲). استراتژی تجاری و توسعهٔ صنعتی در ایران: دوران قاجاریه تا انقلاب اسلامی. مجلهٔ برنامه و بودجه، ۸۱، ۳-۳۸.

جمالزاده، سید محمدعلی (۱۳۶۲). گنج شایگان: اوضاع اقتصادی ایران در ابتدای قرن بیستم. تهران: کتاب تهران.

حناچی، پیروز (۱۳۹۳، تابستان). تجربه‌ای در استفاده مجدد از میراث معماری صنعتی، نشریه صناعت، پایگاه خبری وزارت راه و شهرسازی، ۷ و ۸.

رضایی قهرودی، صدیقه؛ مهدوی‌نژاد، محمدجواد (۱۳۹۸). بازخوانی و تطبیق معیارهای ارزش‌گذاری جهانی برای آثار میراث معماری صنعتی، فصلنامه علمی مرمت و معماری ایران، ۹ (۱۷)، ۲۱ - ۳۸.

سازمان برنامه و بودجه (۱۳۴۳). گزارش اجرایی برنامه عمرانی هفت ساله دوم. تهران.

عسیوی، چارلز (۱۳۶۲). تاریخ اقتصادی ایران، قاجاریه۱۲۱۵ -۱۳۳۲هـ ق. ترجمهٔیعقوب آزند. تهران: نشر گستره.

فرح‌بخش، مرتضی؛ حناچی، پیروز (۱۳۹۴). تحلیل تأثیر راه آهن به عنوان میراث صنعتی در ایران. نشریهٔ هنرهای زیبا، ۲۰(۴)، ۳۳-۴۴.

مهدوی‌نژاد، محمدجواد؛ دیده‌بان، محمد؛ بزاززاده، حسن (۱۳۹۴). میراث معماری معاصر و هویت صنعتی در محدوده‌های تاریخی (نمونه موردی: شهر دزفول)، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۶ (۲۲)، ۴۱-۵۰.

مهدوی‌نژاد، محمدجواد (۱۳۹۲)، در جستجوی معماری سرآمد: ظرفیت‌های معماری معاصر ایران برای تبدیل به میراثی برای آینده، مجله معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۱۷، ۱۲۹ - ۱۳۸.

مهدوی‌نژاد، محمدجواد؛ طلایی، مریم؛ امیدخواه، عاطفه (۱۳۹۷). آوازه‌سازی و گردشگری پایدار (نمونهٔ مطالعه: میراث معماری صنعتی کشورهای اسلامی)، کنگره بین‌المللی معماری و شهرسازی معاصر پیشرو در کشورهای اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد.

زیاری، کرامت‌اله (۱۳۸۲)، تحولات اجتماعی فرهنگی ناشی از انقلاب صنعتی در توسعهٔ فضایی تهران. جغرافیا و توسعه، ۱(۱)، ۱۵۱ - ۱۶۴.

مرکز آمار ایران (بی‌تا.) بیان آماری تحولات اقتصادی اجتماعی ایران در عصر پهلوی.

مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور.

مطلبی، قاسم؛ حیدری، شاهین؛ شیرمحمدی، شهرام (۱۳۹۴). خوانشی از جایگاه و نقش برندسازی معماری بر رقابت‌پذیری شهری در شهرهای جهانی. مدیریت شهری. ۱۴ (۴۰)، ۱۷۷-۲۰۶.

مکملی، محمدکاظم (۱۳۷۹). تاریخ جامع راه آهن (جلد۲). تهران: انتشارات راه آهن جمهوری اسلامی ایران.

Eccles G. , Casta J. (1996). Perspectives on tourism development. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 8 (7), 44-51.

Rita P. , 2000, Tourism in the European Union, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12 (7), 434-436.

Mahdavinejad, M. (1996). *The World Architectural Theories*. Tehran: Jahad Institute. University of Tehran. Iran.

Mahdavinejad, M. ; Nagahani N. (2011). Expression of Motion Concept in Contemporary Architecture of Iran. *Journal of Studies on Iranian-Islamic City*, 1 (3), 21-34.

Douet, J. (2012). *Industrial Heritage Re-tooled. the TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation*. Carnegie. London.

Casanelles, eusebi; Longunov, Eugene (2003). The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, *TICCIH XII International Congress.* Nizhny Tagil, Russia, Moscow.

Xu, Yanfang; Cao,Yinling (2012). Cultural Industrialization: A Value Realizing Path for Industrial Heritage. *Cross-Cultural Communication*, l8 (6),104-107 .

Landorf, Christine (2010). Sustainable Industrial Heritage Management: A New Theoretical Model; Outback and Beyond: The Future of Historic Towns, Industrial Heritage and Pastoralism, Australia *ICOMOS Annual Conference*, Broken Hill, Australia, pp 22-25.

Jackson-Stepowski, Sue (2009). The Hill that Refused to Break: Cultural Tourism Regenerates the Mining Town of Broken Hill, *Industrial Heritage Ecology & Economy*, 2009 [*XIV International TICCIH Congress*, 2009, Freiberg, Germany – Selected Papers] pp 208-211.